

"זו ממלכה של חילים וזכרונות, שלא באמת קיימת היום"

בני מר כתב מדריך תיירים
לחורשה היהודית ערב מלחמת
העולם השנייה. אף שכמעט
כל אתר שמוזכר בו נחרב, הוא
מרגיש בבית גם בעיר העכשווית

עופר אדרת

צילום: אבישג שאר-ישוב

ברחוב רינקובה (השוק) 7 בוורשה שכן ב-1938
בית המרוח של "יוסל השמן". הוא נפתח עם
שחר ומשך אליו סבלים ועגלונים לארוחת בור-
קה שכללה הרינג, גריסים, בשר, לחמניה או בייגל,
וכמובן וודקה. מהצהריים עד הערב נהגו לשתות שם
תה או בירה ולכרסם משהו ליד. בערב משך המקום זור-
נות וסרסורים, ובלילה היה למפגש של החלונות הג-
בוהים: קצינים, שרים ואפילו ראש ממשלה אחד,
שיצאו מהמסעדות ומועדוני הלילה הסמוכים וחיל-
שו מקום להמשיך לבלות בו את הלילה.

בזאר יאגאש. יש להיזהר מהקללות של מוכרות הדגים: צילום: הארכיון הלאומי הפולני

ומספר כי רק חמישה אחוזים מוורשה של פעם נותרו כמו שהיתה. "זו ממלכה של מילים וזכרונות, שלא באמת קיימת היום", הוא אומר.

בין ההייליטס של הסרטים שמציע המדריך בוורשה היהודית של 1938: ביקור בפארק קרשיץ-סקי, "הגן היהודי"; עצירה להתייעלות במרפסת הקיץ בקפה רובנצ'יק; שיטוט בחנויות הספרים העתיקים ברחוב שויןטוקן-סקה והקשבה לרכיכות ספרותיות עסיסיות באגוד הסופרים והעיתונאים ב"טלומצ'קה" 13; האזנה לחזנות בבית הכנסת הגדול ולניגונים חסידיים בחצר מודן-יץ; טעימות של בייגלך חמים בלילות קרים; רחצה בחוף של מכבי בגדת הוויסלה; וביקור ב"חצר אחת שהיא כמעט עולם ומלואו": רחוב גלצקי 15.

לכל אזור אופי משלו, לכל רחוב ייחודיות. מר הצליח להתחבר פשוט למדריך תיירים מלפני 88 שנה. "אני מרגיש מאוד יהודי-פולני של 1938", הוא אומר כשהוא עוטה סוודר פולני-למראה כדי להתחמם מהקור התל אביבי של ינואר. לצד זאת, הוא מדגיש: "אני מרגיש מאוד בן בית גם בוורשה המודרנית. כמו דג במים".

"מה בעצם עושה את קרובמלנה לרחוב יהודי כל כך?" הוא כותב במדריך על אחד הרחובות החשובים בסיוור התשובה הארוכה מדי ברת בעד עצמה: "החסידיים שנכנסים ויוצאים מבתי התפילה; הקלחות המפוקפקים של בתי המרוח והשוטרים שבעקבותיהם; הילדים מבתי היתומים של קורצ'אק; הכנסים התלויים באי-סדר בחלונות; נתיחת החלק, הצילום והפירות השריים והקור בים שנמכרים בדוכני הרחוב; דוכני הלוחם והסיגריות או העץ האחד שצומח ברחוב — ואולי דווקא השילוב של כל אלה יחד משקף יותר מכול את ורשה שלנו".

בקצה הרחוב רואה המסייר לנגד עיניו כיכר קטנה בעלת מר-ניטין גדול. כך מתאר אותה המדריך: "אזור הפלעצל הוא המרכז של העולם התחתון היהודי בוורשה — גנבים, סרסורים, בתי בושת וכל השאר — אבל קרוב לוודאי

עטיפת הספר צילום: מאגנס

ברחוב נובוליפקי 2 פעלה ב-1938 חנות בשם "תל אביב". נמכרו בה מוצרים מארץ ישראל, בהם מאכלים, יינות ואטרונים. ברחוב נלבקי 15 פעל בית קפה שנקרא אף הוא על שם העיר העברית הראשונה

אינסופית בעיתונות יהודית היסטורית בידידש, בעברית ובפולנית, שראתה אור בראשית המאה שעברה בפולין ונגישה באתר הספררייה הלאומית. "מדי יום ראו לצדם ראו אור גם כתבי עת, כמו כתב העת הספרותי, יש המון מקור רות", הוא אומר. מר החל במלאכה בימי ההפיכה המשטרית שקדמו ל-7 באוקטובר, והמשיך אל תוך המלחמה. "זו היתה אובססיה שעזרה להסיח את דעתי", הוא אומר. "הרכבת הפאול הוזה, של מיליון החלקים, ענתה על צורך נפשי בעקבות חרדה קיומית שהתעוררה בי: אולי יום אחד לא יהיה יותר המקום הזה, ישראל? ומי יודע? כור אותנו בעצם? מי ימפה את הרחובות של תל אביב?" להשלמת הכתיבה יצא מר לשני ביקורים יסודיים בבירת פולין, מצויד במפה עליה מסומנים הרחובות של פעם והשרידים המועטים שנותרו מוורשה היהודית. "רחובותי ובדקתי את השטח", הוא אומר,

ורצון כנים להתרפק על פרק משמעותי ונשכח בתולדותיה. "יוסל השמן" המחדש הוא חלק מהמגמה הזו, אך עם כל הכבוד לבית המרוח היהודי, המבנה הכריז על נגד מן הנוף לאחר המלחמה הוא בית הכנסת הגדול ברחוב טלומצ'קה, שהוקם בסוף המאה ה-19 ונחרב בידי הגרמנים בתום מרד גטו ורשה. דגם של בית הכנסת ניתן לראות במוזיאון "אנו" בתל אביב. על חורבות המבנה המפורא הזה הוקם ב-1991 מגדל משרדים. העיכוב המשמעותי בבנייתו, שהיה חלק שלוש עשרים לפני כן, הוסבר לימים בפולין ב"קללה" שלכאורה הטילו רבנים על האתר בו שכן בית הכנסת הגדול.

אובססיה פולנית

מר מאירסדורף במקור, נולד ב-1971 בתל אביב למשפחה דתית-לאומית. אביו נולד ב-1932 בעיירה מצפון לוורשה, שרד את השואה בברית המועצות ודיבר יידיש כל חייו. אמו נולדה בבליה. לאחר גיל 13 עבר מר עם משפחתו לבני ברק שם השלים את הלימודים בשיכבה תיכונית. בהמשך למד יידיש באוניברסיטה העברית והיה לסרן פור עורך, מתרגם ועיתונאי. בין היתר, ערך את מוסף "ספרים" ב"הארץ". מאז 2017 הוא העורך הראשי של הוצאת מאגנס.

מר כותב בימים אלה עבודת דוקטורט בנושא "תודעת הסוף של יהודי פולין בעשור האחרון לפני המלחמה", במרכז ליידיש באוניברסיטת בר אילן. מר פירסם כמה ספרים ותרומות, בהם בלטה בשנים האחרונות הספר "סמוצ'ה" — ביוגרפיה של רחוב יהודי בוורשה — ותרומה לספר "ורשה היהודית" של משה זונשיין. אחרי שסיים לכתוב אותם "נשאיתי עם שאריות וגם עם חצי תאוותי בידי", הוא אומר. "אמרת לעצמי, שאני עדיין יותר לא מבין מאשר מבין את ורשה היהודית, ולא רואה את הדברים לנגד עיני".

כדי להתקרב אל המקום שהיה ולא יחזור עוד, מר צלל לעיתונים, לספרי היסטוריה, לספרות יפה, למדריכי נסיעות ולזכרונות. עיקר העבודה היה נבירה כמעט

ורשה היהודית, 1938. "אני כל הזמן נע בין כאן לשם" צילום: הארכיון הלאומי הפולני

המשך עמ' 1

"אי אפשר ללכת פיזית בוורשה היהודית היום בלי להתוודע כל הזמן לעבר שלה. ישנו צמא אדיר לדעת על העבר ובעצם לאמץ אותו באיזהו אופן — כלומר, לא להתכחש אליו, לא להפנות אליו עורף"

שרידי המקום ישמח לגלות כי מסעדה הנושאת את שמו נמצאת היום בוורשה לא רחוק מהמקום המקורי. "המנות והעיצובים של-נו מלאים בזכרונות ובנוסטלגיה, אך גם באופי ובאיכות הייחודיים שאפיינו את ורשה ואת תושביה במשך דורות. האורחים שלנו יכולים להרגיש כאילו הם ברחוב ורשאי ישן ולחוות את האווירה הייחודית של העיר", כך נכתב בעמוד הפייסבוק של המסעדה.

"המסעדה המגניבה הזו היא דוגמה נחמדה לדיאלוג בין העבר להווה", אומר מר. "חלק מהקסם של פולין בכלל ושל ורשה בפרט הוא אותו דיאלוג. ה'ש' של ורשה של היום הוא מבחינתי גם 'אין'. אני כל הזמן נע בין כאן לשם, בין ורשה של היום לוורשה של פעם. אני מרגיש, פיזית, את מה שיש מתחת לרגליי, הוא מוסיף.

את הפרטים על המקום של יוסל השמן אפשר למצוא ב"מורה דרך: ורשה היהודית 1938", ספר חדש ויוצא דופן שיצא לאור בהוצאת מאגנס. מחברו, בני מר, יצא למשימה שאיש לפניו לא התנסה בה. הוא חיבר מדריך תיירים למקום שכבר לא קיים — ורשה היהודית של ערב מלחמת העולם השנייה. כמעט כל אתר שמופיע במדריך הזה נחרב עד היסוד בשנים הבאות. "ערים רבות שינו את פניהן במאה האחרונה, אבל קשה למצוא מקום ששינה כל כך את אופיו ואת מראהו כמו הרובע היהודי לשעבר בוורשה", כותב מר בפתח הדבר לספר.

בית המרוח של יוסל השמן היה פתוח כמעט כל שעות היממה למעט בשבת, כי יוסל לייזר לדוכן סקי היה יהודי ירא שמים. יוסל כבר מוזמן לא איתנו. הוא נפרד מן העולם ב-1932, כשהיה בן 42, אך המקום קיבל חיי נצח כשהונצח בוואלס ידוע בפולנית בשם "נשף אצל יוסקה הוקן". מר תרגם אותו לעברית כך: "לילות חסרי שינה של ורשה, אני טועם אותם עדיין, ליוסל השמן בגנוינה חשה, מקל-עת של פרחי הלילה". גנוינה, זבל בפולנית, היה שמו של הרחוב, עד ששונה בתחילת המאה שעברה. מי שיחפש בכל זאת את

“הרכבת הפאזל הזה ענתה על צורך נפשי בעקבות חרדה קיומית שהתעוררה בי: אולי יום אחד לא יהיה יותר המקום הזה, ישראל? ומי יזכור אותנו בעצם? מי ימפה את רחובות תל אביב?”

שמעל פני השטח של הכיכר ששם לא תראה אותם, אלא רק המולה רגילה של יהודיות ויהודים שמורכבים בייגלך, גלידות, כרטיסי הגרלה, סיגריות, עוגות, אבטיחים בקיץ, ותפוחי אדמה, אפונה צהובה ותה חם בחורף. גם מתפללים, שדכנים, מתווכים, מובטלים וגנני רחוב לא חסרים.

בהמשך הדרך מגיע הקורא אל “מרחב השווקים השוקק” אותו מתאר המדריך כ”מקום המפגש של העיר והכפר בעלי החיים ובני האדם, היידיש והפולנית, הטרי והרקוב, המהודר והעלוב; צעקות הרוכלים, קרקורי התרגולות, צפירות העגלות והמכונות, שריקות השוטרים ונחירות החזירים”. לצמחונים בעלי לב חלש לא מומלץ לץ להיכנס למקום. בכל זאת מונה המדריך סיבה אחת להסתכן: אוצר הקללות המפורסם, ביידיש ובפולנית, של מוכרות הדגים.

ברחוב נובוליפקי 2 פעלה ב-1938 חנות בשם “תל אביב”. נמכרו בה מוצרים מארץ ישראל בהם מאכלים, יינות ואתרוגים. ברחוב גלבקי 15 פעל בית קפה שנקרא אף הוא על שם העיר העברית הראשונה. “תל אביב כנראה היה שם סקסי, שהעיד על העניין שהיה לתושבי ורשה במה שקורה בארץ ישראל”, אומר מה כוזה היה גם דוכן בשם “פרדסי יפו” שפעל בשוק מירובסקי בוורשה ונמכרו בו תפוחים. עד לפני כמה שנים פעלה בוורשה מסעדה בשם תל אביב, שניצבה סמוך למתחנה בשם ביירות. היום תל אביב נוכחת בוורשה בשמו של דוכן אוכל-רחוב שמעוטר בכתובת “חומס עושים באהבה או שעושים פלאפל”.

ורשאים זלננים

ההנצחה הממוסדת של ורשה היהודית מתמקדת היום בתקופת השואה ולא בשיחזור החיים היהודיים שקדמו לה. היא כוללת את האנדרטה של נתן רפפורט לגיבורי גטו ורשה שניצבת בכיכר השילוחים, את שרידי חומת הגטו ומערכת של אנדרטאות שהוצבו ב-2008 לאורך תוואי החומה, ואת בית הקברות היהודי הענק ברחוב אוקופובה (בית העלמין גני שא). גם בפתח הבונקר של מרדכי אנילביץ' ברחוב מילה 18 יש שלט זיכרון, ובשנים האחרונות בוצעו נמצאו פריטים ששימשו את המורדים ויוצגו בעתיד במוזיאון הגטו שמוקם בימים אלה בוורשה. יוצא דופן בהקשר זה הוא מוזיאון “פר לין” שהוקם ב-2013 ומתעד את חיי היהודים בפולין במשך כאלף שנים – ולא מתמקד רק בחורבן.

חניות של יהודים בוורשה. “מתבטלים בבתי קפה באופן תרבותי” צילום: הארכיון הלאומי הפולני

נבחרי האיגרוף של מכבי ורשה. ההיסטוריה לא התחילה בגטו צילום: הארכיון הלאומי הפולני

למרות מחיקת חיי היהודים של ורשה בעבר, מר מתעקש כי “אי אפשר ללכת פיזית בוורשה היהודית היום בלי להתוודע כל הזמן לעבר שלה”. ייתכן כי מדובר יותר בתחושה וברגש מאשר בחוויה מוחשית. “עוד יותר מבאופן פיזי הדבר בא לידי ביטוי בספרות, בפרווה ובמחקרים היסטוריים”, אומר מה, ומדבר על “מין צמא אדיר לדעת על העבר ובעצם לא מץ אותו באיזשהו אופן – כלומר, לא להתכחש אליו, לא להפנות

הפוטופלסטיקון. מתפקד עד היום כאטרקציה תיירותית צילום: Adrian Gryciuk

בארוחת שבת תמצאו על השולחן מרק, אווז או בקר, געפילטע פיש (”מתוק ומפולפל כמו שצריך”), צ’ולנט, קישקע, קיגל ממינים שונים וקומפוט. במסעדת עממיות יותר הוגשו דג ופיתתים, קיבה ומעיים, קלופס, רבע עוף וקישקע וכבד אווז. מי שהולוטי לא נמצא בכיסו יכול היה להסתפק בארוחות ביתיות, שנמכרו ברחובות היהודיים ללא שלט או שם מיוחד. ארוחת צהריים של ארבע מנות ובשר עם קומפוט נמכרה בחזית רחוב זמנהוף 26 ב-70 גרושים בלבד. בוורשה היהודית היו גם מאכלים שווהו עם העניים, כמו דג מלוח או שילאוקעס (דגים מעושים נים), שנמכרו בחצרות הבתים.

”מי שמדבר על פולין כעל בית קברות יהודי אחד גדול הופך את הסיפור של יהדות פולין לחבוא בלבד לגטו ורשה. הגישה הזו משחקת לידיים של מי שמדבר על כך שיש לנו רק מקום אחד, בין הנהר לים”

המדריך ממליץ גם על כמה בתי קפה מודרניים, “חדשים, מוארים וטעימים”, כדברי מה, אשר החליפו את “בתי הקפה או התה האפולוניים, המעושנים והחוקיים-למחצה” של פעם. “לאט לאט ורשה היהודית לומדת ליהנות מבתי הקפה בלי רגשי אשמה”, כותב מה, ומצטט מאמר שפורסם ב-1936 בעיתון “היינטיגע נייעס”: “המנהג ללכת לבתי קפה נפוץ לאחרונה בעיקר בקרב יהודי פולניה, ויהודים רבים שנהגו לפנים ללכת להתבטל בבתי המדרש, מתבטלים עכשיו בבית הקפה באופן תרבותי”.

הסוף מרחף

לצד אוכל ממליץ המדריך גם על תרבות. בתפריט: מוזיקה חיה או כוז הבוקעת מגרמפון, בתי קולנוע או הפוטופלסטיקון – מכשיר הסטריאוסקופ שמציג שקריות תלת-ממדית ו”מקסים את הצופים בתערוכות המתחלפות”. המקום, אגב, קיים עד היום, כאטרקציה לתיירים חובבי רטרו. מקום של כבוד מוקדש במדריך לתיאטרון, במיוחד צד את העניינים תיאטרון סקאלה ברחוב דולנה פינת זמנהוף. הרפרטואר כלל את ההצגות “ניטה מברודוויי”, “יתר מים חיים”, “חתונה בבית הסוהר”, “נערת השמפניה” והשלאגר האחרון: “בלהבות החטא”.

אחרי שהתייר אכל ובילה הוא נזקק גם למקום לינה. “בית מלון יהודי דומה בדרך כלל יותר לפני סיון, והוא ממוקם בקומה אחת, פחות או יותר, של בני מגורים, נכתב במדריך מי שמחפש פתרון זול יותר יוכל ליהנות ממגוון של היימשיש פנסיאנען (פנסיונים ביתיים) המכונים לפעמים פנסיאן דע וואנץ (פנסיון הפשפשים). בפרק “איך להגיע” מפורטת

רשימת האוניות שמפליגות מארץ ישראל לרומניה, משם ממשיכים הנוסעים לוורשה ברכבת. קו האוניות הראשי יצא מחיפה, עבר בפיראוס ובאיסטנבול והסתיים בקונסטנצה. עיון במדריך מגלה כי במקביל פעל אז גם קו תעופה בין ארץ ישראל לפולין. הטיסה לתל אביב נמשכה 16 שעות וכללה עצירות בלבוב, צ’רנוביץ, בוקרשט, סופיה, סלונקי ואתונה. “באווירון 14 מושבים והוא טס שלוש פעמים בשבוע”, נכתב שם. המדריך מצטט רשמים של אחד הטסים בקו הזה, שפורסמו ב-1937: “אתמול עוד טיילתי בתל אביב והיום אני יושב בוורשה, כותב את הרשימה הזאת... חברת התעופה לוט עשתה מעשה שגובל בימות המשיח”.

בפרק המוקדש ללשונות מתאר מה את הדיאלקט הוורשאי הייחודי שפיתחו יהודי העיר, אותו הוא מכנה “יידיש ורשאי”. “כמה כללים ודוגמאות מעשיות יעזרו לכם... אולי אפילו להישמע ורשאים יותר”, הוא כותב במדריך ומדגים. את המילה קינדער (ילד) יש לבטא קינדא. המילה ברידער (אחים) מבוטאת ברידא. המילה איך (אני) מבוטאת עד והמילה ליכט (אור) – לעכט.

הקורא בן זמננו, שמעיין במדריך שמתחזה להיות ספר שנכתב לקראת 1938, כבר יודע את הסוף האומלל של המקום שמתועד בו. גם בני התקופה חיו במתח שקדם לפרוץ המלחמה. “מעל הספר מרחף הסוף הזה. אבל האנשים או בהחלט חיו חיים מלאים גם בצל התודעה הזו”, אומר מה, ומותיר לאחרים לעשות הקבלות לישראל 2026. הספר, מטבע הדברים, לא עוסק בשואה, אלא מציג את החיים היהודיים בפולין שנקטעו בגללה. “מי שמדבר היום על פולין כעל בית קברות יהודי אחד גדול מטשטש את החיים שהיו ושעדיין יש שם”, אומר מה. “מי שעושה את זה הופך את הסיפור של יהדות פולין למבוא בלבד לגטו ורשה. הגישה הזו משחקת לידיים של מי שמדבר על כך שיש לנו רק מקום אחד, בין הנהר לים”, הוא מוסיף.

מה, תושב תל אביב, אוהב להקביל בינה ובין ורשה. שתי הערים אמנם שונות מאוד זו מזו, אך מתחת לפני השטח יש כמה קווי דמיון גם מעבר לגורדי השחקים שממלאים את פני הרקיע של שתייהן בשנים האחרונות. “כמו תל אביב, גם ורשה היהודית לא הצטיינה בחן מיוחד ולא נטלה תשעה קבין של יופי. היא הייתה דומה מאוד לבתים המעופפים של תל אביב, שגם בה העניין הוא אחר, ונובע בעיקר בזכות הטיב האנושי שלה”, אומר מה. “אולי זה לא סתם, שאלתרמן, המשורר הכי תל אביבי, נולד בוורשה” הוא מוסיף.